

13. Плєскачєвскій В. Оружїє в крїмїналістїкє: понятїє и класїфікація / Плєскачєвскій В. – М. : Спарк, 2001. – 343 с.
14. Попєнкo В.Н. Холоднoє оружїє: єнциклопєдїчєскїє слoварь. А-Я / Попєнкo В.Н. – М. : Богучар, 1997. – 474 с.
15. Рїнажєвськїє Б.М. Компєтєнція та повноважєннє вїськoвoї службї правoпoрядкo (службї правoпoрядкo) у Збрoїнїх Сїлах Укрїїнї. / Рїнажєвськїє Б.М. // Правo і Безпєка. – 2010. – № 1. – С. 15-21.
16. Свєнссон А. Раскрытїє прєступлєнїє: соврємєннє мєтoды расслєдoванїя угoлoвнїх дєл / Свєнссон А., Вєндєль О. – М. : Изд. ин. лїт. 1957. – 475 с.
17. Скакун О.Ф. Тєорїя прava і дєржавї : [пїдручнїк] / Скакун О.Ф. – 4-тє вїд., допов. і перєрoбл. – К. : Правoвa єднїсть, 2013. – 524 с.
18. Устїнов А.И. Холоднoє оружїє : [пoдчїєскoє пoсoбїє] / Устїнов А.И., Пoртнoв М.Є., Дєнїсoв Є.Н. – М. : В.Ш. МВД ССРС, 1978. – 125 с.
19. Фрoлoв О.С. Прєдмєтї адмїнїстратївнїх дєлїктїв у сфєрї лєгальнoгo та нєлєгальнoгo oбїгу збрoї / Фрoлoв О.С., Васїльєв І.В. – Єврoпєйськї пєрспєктївї. – 2014. – № 5. – С. 29-38.
20. Waffengesetz – Weapons Act DIROS. 2009 [Єлєктрoннїє рєсурс]. – Рєжїм дoступу : <http://www.diros.de/nachrichten/waffengesetz.html>.

УДК 343.2

ДОЯР Є.В.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВ ЗАТРИМАНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем реалізації механізму судового контролю за забезпеченням прав затриманого у кримінальному провадженні та шляхам їх вирішення.

Ключові слова: судовий контроль, досудове розслідування, учасники досудового розслідування, оскарження рішень у кримінальному провадженні, затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, справа кримінального провадження, кримінальне законодавство, ухвала, слідчий, слідчий суддя, кримінальне судочинство, кримінальне правопорушення, час затримання, правоохоронні органи, підозра, права учасника кримінального судочинства, уповноважена службова особа.

Статья посвящена исследованию проблем реализации механизма судебного контроля за обеспечением прав задержанного в уголовном производстве и путям их решения.

Ключевые слова: судебный контроль, досудебное расследование, участники досудебного расследования, обжалование решений в уголовном производстве, задержание по подозрению в совершении уголовного преступления, дело уголовного производства, уголовное законодательство, постановление, следователь, следственный судья, уголовное судопроизводство, уголовное преступление, время задержания, правоохранительные органы, подозрение, права участника уголовного судопроизводства, уполномоченное должностное лицо.

© ДОЯР Є.В. – аспірант кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)

The article is devoted to the research of problems of implementation of the mechanism of judicial control over ensuring the rights of detainees in criminal proceedings and the ways of their solution.

Key words: *judicial control, pre-trial investigation, participants in pre-trial investigation, appeals against decisions in criminal proceedings, detention on suspicion of a criminal offense, criminal proceedings, criminal law, decree, investigator, investigating judge, criminal justice, criminal offense, detention time, law enforcement agencies, Suspicion, right of a participant in criminal proceedings, authorized officer.*

Актуальність. В умовах правової держави кримінальні провадження повинні розслідуватися з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями. Специфіка кримінальної процесуальної діяльності прокуратури та правоохоронних органів породжує необхідність судового контролю за її законністю. Цей контроль здійснюється спеціальним суб'єктом – слідчим суддею. В.Я. Марчак зазначає, що суть судового контролю становить самостійне з'ясування слідчим суддею обставин кримінального провадження з визначеного кола питань, формування власного внутрішнього переконання з досліджуваних фактів. Результатом будь-якого виду судового контролю є захист прав особи, забезпечення законності й правосуддя [6, с. 142–143].

Судовий контроль у кримінальному провадженні являє собою окремий напрямок діяльності суду, яка здійснюється під час досудового розслідування слідчим суддею. Його сутність полягає у здійсненні слідчим суддею контролю за законністю та обґрунтованістю рішень та дій (бездіяльності) слідчого і прокурора; обмеження при проведенні досудового розслідування конституційних прав людини шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і рішень органів досудового розслідування.

Судовий контроль здійснюється в таких процесуальних формах:

- 1) ухвалення рішення про застосування, зміну чи припинення заходів забезпечення кримінального провадження;
- 2) розгляд скарг учасників досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора;
- 3) надання дозволу на здійснення відповідних слідчих дій;
- 4) вирішення самовідводів, відводів;
- 5) перевірка інформації про порушення прав затриманих на досудовому розслідуванні з ініціативи слідчого судді та їх припинення [9].

Слідчий суддя в кримінальному провадженні здійснює функцію судового контролю за дотриманням прав, свобод і інтересів людини. Її правозахисний характер обумовлює покладення на нього загальних обов'язків щодо захисту прав людини, які визначені у ст. 206 КПК [5].

Відповідно до ст. 7, 24 КПК [5] забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності є загальною засадою кримінального провадження, яка ґрунтується на ст. 55 Конституції України, що гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Право на оскарження є однією з гарантій захисту особою своїх прав і свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють кримінальне провадження, так і з боку інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Свобода оскарження рішень, дій чи бездіяльності зазначених осіб сприяє виявленню й усуненню порушень і помилок, допущених при здійсненні кримінального провадження. Право на оскарження у кримінальному процесі забезпечується встановленням у нормах КПК порядку і строків принесення (у деяких випадках і розгляду) скарг на дії, бездіяльність і рішення суду, слідчого судді, прокурора, слідчого. Гарантією здійснення права на оскарження дій, бездіяльності та рішень у кримінальному провадженні є обов'язок посадових осіб роз'яснити порядок оскарження при проведенні процесуальних дій і прийнятті процесуальних рішень, а також забезпечити можливість реалізації цього права.

Право особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, оскаржити своє затримання в судовому порядку передбачене ч. 4 ст. 29 Конституції України, згідно з якою кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання, а також п. 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – КЗПЛ), відповідно до якої кожен, кого

позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

З метою забезпечення належних умов для ефективної реалізації права на захист від незаконного затримання у чинному кримінальному процесуальному законодавстві мають бути чітко передбачені, по-перше, прозорий процесуальний механізм застосування затримання, а по-друге, можливість ефективної реалізації права на судове оскарження затримання. Водночас, відтворивши у ч. 1 ст. 12 КПК України конституційне положення про недопустимість незаконного затримання у кримінальному провадженні, законодавець не закріпив у КПК можливості особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, чи її захисника на ефективне оскарження затримання в судовому порядку.

Відзначаючи важливість права особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, на оскарження затримання в судовому порядку, Д.М. Валігура відзначав, що оскарження належить до тих інститутів, які виступають важливими засобами забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства, а також виявлення порушень закону, допущених посадовими особами, які здійснюють кримінальний процес [4].

При цьому, як слушно вказує А.В. Питомець, наразі в Україні не існує ефективних засобів правового захисту від незаконного затримання, інакше це явище не було б таким масовим [7, с. 16].

Порівнюючи інститути кримінально-процесуального оскарження затримання за чинним КПК та КПК 1960 року, О.Б. Баганець зазначав, що ефективним засобом захисту прав затриманого за КПК 1960 р. було право захисника оскаржувати затримання до суду (ст. 106 КПК 1960 р.). При цьому за результатами розгляду такої скарги суддя виносив постанову про законність затримання чи про задоволення скарги і визнання затримання незаконним. За чинним КПК України право сторони захисту оскаржити затримання взагалі не передбачено, захист лише може вимагати перевірити обґрунтованість затримання [1]. При цьому, закріпивши у п. 6 ч. 3 ст. 42 КПК право підозрюваного вимагати перевірки обґрунтованості свого затримання, український законодавець не регламентував процесуальні порядок і форму практичної реалізації цього права, що є істотною прогалиною кримінального процесуального закону [5].

Аналіз положень чинного КПК [5] та практики його застосування свідчить про те, що формами реалізації права затриманого на перевірку законності затримання на практиці можуть бути:

а) звернення до прокурора з клопотанням (заявою) про перевірку законності затримання в порядку нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК);

б) звернення зі скаргою на незаконне затримання під час підготовчого провадження у суді (ч. 2 ст. 303 КПК);

в) звернення до слідчого судді з клопотанням (заявою) про визнання затримання необґрунтованим та звільнення підозрюваного (ст. 206 КПК).

Процедура оскарження незаконного затримання під час підготовчого провадження у суді, на нашу думку, є законодавчо не врегульованою, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 303 КПК України відповідна скарга може бути розглянута за правилами статей 314–316 КПК, аналіз яких свідчить про те, що в цих нормах взагалі не регламентований порядок розгляду скарг сторін кримінального провадження і не визначено, в якій формі суд може захистити права незаконно затриманої особи [5].

Тому найбільш прогресивним кримінально-процесуальним засобом перевірки законності затримання на даний час є право сторони захисту звернутися з відповідним клопотанням (заявою) до слідчого судді в порядку, передбаченому ст. 206 КПК, яка визначає загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини [3, с. 22].

Водночас, як слушно зазначає О.Ю. Татаров, практика застосування КПК засвідчує, що положення ст. 206 КПК на сьогодні є не досить дієвими і носять більшою мірою декларативний характер, а тому вимагають нового перегляду законодавцем [10, с. 16].

Незважаючи на те, що положення ст. 206 КПК викладені досить чітко, на практиці слідчі судді рідко застосовують їх; фактично залишаючись «неробочими», ці норми передбачають активну ініціативну правозастосовну діяльність слідчих суддів, спрямовану на захист прав особи, безпідставно позбавленої свободи, або такої, що зазнала насильства під час затримання або тримання під вартою. Проте трапляються випадки, коли слідчий суддя після отримання відомостей про незаконне затримання реагує в порядку, передбаченому ст. 206 КПК, через 10–14 днів після

отримання таких відомостей. Також проблемою є неможливість застосування цього механізму у випадках, коли особу незаконно затримали на певний час, а пізніше звільнили, тобто коли на час складання скарги особа вже є вільною. У таких випадках механізм судового контролю (перевірки) законності затримання відсутній, що також є прогалиною законодавства [2, с. 27–28].

Варто погодитись із Яновською О.Г., яка вказує, що уявляється достатньо сумнівним та ускладненим механізм реалізації положень даної норми закону. В обов'язок якої саме службової особи входять повноваження щодо інформування слідчого судді щодо знаходження в межах територіальної юрисдикції суду особи, позбавленої свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, закон не визначає [14, с. 16].

Наступною проблемою, яка унеможлиблює реалізацію стороною захисту права на ефективне судове оскарження незаконного затримання, є конструкція ч. 4 ст. 206 КПК [5], яка визначає, що у разі, якщо до доставлення позбавленої свободи особи до слідчого судді прокурор чи слідчий звернеться з клопотанням про застосування запобіжного заходу, слідчий суддя зобов'язаний забезпечити проведення у найкоротший строк розгляду такого клопотання. На практиці це призводить до того, що незаконно затриману особу не звільняють з-під варти, навіть незважаючи на очевидну незаконність затримання, оскільки на момент ухвалення рішення щодо законності позбавлення свободи до такої особи ухвалою слідчого судді вже застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Так, ухвалою слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 16.09.2015 р. по справі № 757/34304/15-к відмовлено в задоволенні скарги захисника на незаконне затримання особи в порядку ст. 208 КПК, що мало місце 15.09.2015 р. по кримінальному провадженню за ч. 5 ст. 185 Кримінального Кодексу України (далі – КК України) від 29.06.2015 р. через те, що, незважаючи на очевидну незаконність і необґрунтованість затримання, на момент розгляду скарги до затриманої особи було застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [12].

Аналіз емпіричного матеріалу у вигляді ухвал слідчих суддів із Єдиного державного реєстру судових рішень, свідчить про те, що подібні випадки є непоодинокими.

Показовою в цьому аспекті є ухвала слідчого судді Оболонського районного суду м. Києва від 15.04.2016 р. по справі № 756/5098/16-к, якою скаргу захисника на незаконне затримання особи задоволено частково та визнано затримання незаконним. Однак з-під варти затримана особа так звільнена і не була, оскільки в цьому ж провадженні до підозрюваного застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [13].

Ми в цілому погоджуємося з слушною пропозицією О.Ю. Татарова, який пропонує доповнити ст. 206 КПК частиною 10 наступного змісту: «Слідчий суддя зобов'язаний невідкладно перевірити обґрунтованість (законність) затримання особи на будь-якій стадії кримінального провадження, якщо таку перевірку вимагає провести затримана особа або її захисник. У разі встановлення слідчим суддею необґрунтованості затримання особи слідчий суддя вносить ухвалу про негайне звільнення затриманої особи, а у випадку, коли особу вже звільнено, – ухвалу про визнання затримання особи незаконним, копія якої надсилається органу, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК (Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою), для вчинення процесуальних дій, передбачених ст. 214 КПК» [11, с. 18].

Механізм судового контролю за забезпеченням прав затриманого повинен гарантувати реалізацію цих прав у кримінальному провадженні й передбачати дієві процесуальні засоби.

Відповідно до ст. 206 КПК [5] слідчий суддя має певні права та обов'язки щодо захисту прав людини, серед яких:

- право постановити ухвалу, зобов'язавши будь-який орган державної влади чи службу особу забезпечити додержання прав затриманого;
- обов'язок постановити ухвалу, зобов'язавши будь-який орган державної влади чи службу особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити її до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення волі;
- обов'язок звільнити особу з-під варти за відсутності правових підстав для позбавлення її волі;
- вжити необхідних заходів для забезпечення права на захист особи, яка позбавлена волі.

Слідчий суддя зобов'язаний діяти в порядку, передбаченому ч.6 цієї статті, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі обставини дають підстави для обґрунтованої підозри щодо порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі.

Незважаючи на те, що положення ст. 206 КПК викладені досить чітко, на практиці слідчі судді рідко застосовують їх, фактично залишаючи недієвими. Ці норми передбачають активну ініціативну правозастосовну діяльність слідчих суддів, спрямовану на захист прав особи, безпідставно позбавленої волі або такої, що зазнала насильства під час затримання чи тримання під вартою [5].

Водночас трапляються випадки, коли слідчий суддя реагує на незаконне затримання в порядку, встановленому ст. 206 КПК, через 10–14 днів після одержання таких відомостей. Також нівелюється практичне значення передбачених КПК процесуальних гарантій, про що свідчать факти порушення строків вручення затриманій особі повідомлення про підозру та повідомлення центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Статистичні дані моніторингу дії КПК також демонструють бездіяльність слідчих суддів щодо обов'язку захисту прав людини, зокрема під час кримінального процесуального затримання.

Досить рідко застосовується ст. 206 КПК, в якій передбачено загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини. За інформацією судової адміністрації, кількість скарг на незаконні дії органів досудового розслідування, що розглянуті у 2015 році, зросла на 13,3%. Водночас показник щодо визнання незаконними затримань на підставі ст. 206 КПК не змінився [5].

Так, відповідно до щорічної доповіді уповноваженого ВР з прав людини за 2015 рік у 27,3% випадків слідчі судді не досліджують питання стосовно строку доставлення до суду з моменту фактичного затримання особи. У 18,2% випадків затриманий доставляється до слідчого судді з перевищенням 60-годинного строку. В деяких випадках слідчі судді не вивчають обставини та підстави затримання, що спонукає правоохоронні органи зловживати своїми повноваженнями та порушувати процесуальні права громадян.

Досить поширеною є практика, коли доставлення затриманого до слідчого судді взагалі не забезпечується впродовж тривалого часу.

Однією з причин неефективного застосування положень ст. 206 КПК та, відповідно, відсутності належної реакції на порушення прав затриманих є те, що судді відчувають тиск. Адже правоохоронні органи практикують у випадку неприйняття суддею так званого потрібного рішення внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про завідомо неправосудне рішення.

Як один із засобів судового контролю за забезпеченням прав затриманого повинен виступати інститут автоматичної судової перевірки підстав та законності затримання особи. Автоматичний характер такого контролю необхідний для досягнення мети цього положення, оскільки особа, яка, наприклад, зазнала жорстокого поводження, може бути нездатна подати заяву до суду про перегляд правомірності її ув'язнення.

На необхідності автоматичного судового контролю за забезпеченням прав особи в кримінальному провадженні наголошує і Європейський суд з прав людини. Так, у справі *T. W. v. Malta* (рішення від 25.04.99, заява № 25644/94) він наголосив, що «здійснювати судову перевірку підстав для тримання під вартою треба не тільки негайно, а й автоматично... Не можна її ставити у залежність від попереднього подання заяви утримуваної особи. Така вимога не тільки змінила б характер захисту, передбаченого у п. 3 ст. 5 конвенції, який не є тотожним тому, що встановлює п. 4 ст. 5, і гарантує право ініціювати провадження з метою перевірки правомірності тримання під вартою в судовому порядку. Вона могла б навіть позбавити сенсу гарантію, передбачену п. 3 ст. 5: оборонити особу від довільного позбавлення волі, забезпечивши обов'язковість незалежного судового нагляду за актами позбавлення волі».

Висновок. Вбачаємо, що механізм судового контролю за забезпеченням прав затриманого повинен гарантувати їх правомірну реалізацію й передбачати такі процесуальні засоби, які могли б створити умови для цього. Отже, український законодавець повинен насамперед створити інститут автоматичної перевірки засобами судового контролю підстав та законності затримання, що не залежатиме від попередньої скарги або заяви особи.

Список використаних джерел:

1. Баганець О.В. Тасмна мета нового КПК / О.В. Баганець // Українська правда. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/05/12/6989372/>.
2. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / Банчук О.А., Дмитрієва І.О. та ін.; Центр політ.-прав. реформ. – К. : Арт-Дизайн, 2014. – С. 27–28.
3. Винокуров О.В. Оскарження незаконного затримання: проблеми теорії та практики / О.В. Винокуров // Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 2. – С. 19–23.

4. Валігура Д.М. Оскарження рішення про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину / Д.М. Валігура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pravo/76/11972-oskarzhennya-rishennya-pro-zatrimannya-osobi-za-pidozroyu-u-vchinennizlochinu.htm>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-13. – Ст. 88.

6. Марчак В. Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно кримінального процесуального законодавства України / В. Я. Марчак // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – № 1(5). – 2013. – К. : НАВС, 2013. – С. 141–146.

7. Питомець А.В. Судові перспективи оскарження незаконного затримання КПК / А.В. Питомець // Вісник Національної асоціації адвокатів України. – 2005. – № 6(14). – С. 16–21.

8. Судовий контроль у кримінальному провадженні : [навч. посіб. для підготовки до заліку] / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 3.

9. Сиза Н.П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України / Н.П. Сиза // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snprku.pf>.

10. Татаров О.Ю. Слідчий суддя як суб'єкт захисту прав людини: деякі проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення / О.Ю. Татаров // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 2(69). – С. 12–21, с. 16.

11. Татаров О.Ю. Слідчий суддя як суб'єкт захисту прав людини: деякі проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення / О.Ю. Татаров // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 2 (69). – С. 12–21, с. 18.

12. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва у справі № 757/34304/15-к: від 16.09.2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57029072>.

13. Ухвала слідчого судді Оболонського районного суду м. Києва у справі № 756/5098/16-к: від 15.04.2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57200366>.

14. Яновська О.Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні / О.Г. Яновська // Вісник академії адвокатури України. – 2013. – № 2(27). – С. 12–17.